

## TÜRK KİTAP SÜSLEME SANATLARINDA UYGULANAN KATI TEKNİĞİNİN DERİ ÜRÜNLERDE KULLANIMI<sup>1</sup>

*Melda ÖZDEMİR\**

### Özet

Deri; insanların ilk çağlardan itibaren, taş ve ağaçtan sonra ilk ve en çok kullandığı doğal materyallerden biridir. Dericilik ise deri işlemenin insanlar tarafından keşfedilmesi ile başlamış, zaman içerisinde gelişerek, çadırdan, ev dekorasyona ve giyime kadar pek çok alanda yerini alan bir sanat dalı haline dönüşmüştür.

Türklerde dericilik, Orta Asya'dan Anadolu topraklarına yayılmış, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde dericilik ve deri ürünleri kalitede zirveye ulaşmıştır.

İnsanlar ilk çağlardan itibaren günümüze kadar farklı malzemelerden yararlanarak çeşitli teknikler geliştirmiş, deri işleri ve süsleme sanatlarını yaratmışlardır. Bu teknikler, Orta Asya, Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri gibi Türk tarihinin önemli evrelerinde, çağının özelliğini yansıtacak biçimde gelişmiş ve dokuma, deri, ahşap, maden, taş, çini vb. gibi sanat dallarında kullanılmış ve ortak özellikleri yansıtmıştır. Örneğin, deri yüzey süsleme tekniklerinde kullanılan kakma (gömme) tekniği, maden sanatında, oyma tekniği (katı'), ahşap ve kitap sanatlarında, kabartma tekniği, taş işlemeciliğinde, işleme ve aplikasyon gibi tekniklerde dokuma sanatında çok kullanılan tekniklerdir.

Deri yüzey süsleme teknikleri içerisinde katı' (oyma) tekniği, sanat, zevk ve ince işçilik ile yapılması bakımından dikkat çekicidir. Deri ürünlerinden özellikle Kur'anı-Kerim ve kitap ciltlerinin süslenmesinde katı' tekniği kullanılmıştır.

Bu bildiride geçmişte ve günümüzde deri ürünlerinde kullanılan katı'(oyma) tekniği hakkında bilgi verilmiş, katı' tekniği ile üretilmiş deri ürün örnekleri fotoğraflarla desteklenerek verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Türk Kitap Sanatları, Oyma(Katı')Tekniği, Deri Ürünler.*

<sup>1</sup> Bu makale 22-24 Mart 2012 tarihleri arasında I. Uluslararası Kitap Sanatları Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

\* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi El Sanatları Tasarımı ve Üretimi Bölümü Beşevler-ANKARA meldaozdemir@gmail.com

## CARVING (KATI') TECHNIQUE IN TURKISH BOOK DECORATIVE ARTS IN THE USE OF LEATHER PRODUCTS

### Abstract

Leather has been one of the natural resource used firstly and mostly by human after wood and stone since ancient times. Leather crafts starts with the invention of leather handiwork by people; developing gradually in time it converts into an art branch fallen within most areas from tenth to home decoration and to clothing. Leather craft is shown at first in

Turks into Central Asia steppe culture. Leathercraft was spread from Central Asia to Anatolia; tanning and leather products reached the peak in quality in Ottoman age. People from the first ages to the present day has developed a variety of techniques using different materials, leather goods and decorative arts created. These techniques, Central Asia, such as the Seljuk and Ottoman periods of Turkish history stages, to reflect the era of advanced features, and textiles, leather, wood, metal, stone, tile and so on. Reflected the common features, such as used and branches of art. For example, leather inlay used in surface decoration techniques (embedding) technique, the art of metal, carving technique (katı '), wood, and the book arts, baking techniques, stone processing industry, such as processing and application techniques used in the art of weaving techniques.

Leather surface decoration techniques in the katı' (carving) technique, the arts, particularly noteworthy in terms of pleasure and be done with fine craftsmanship. Leather products, especially in the decoration of the Holy Quran and the solid volumes of the book 'technique was used.

In this paper, leather products used in the past and present times katı'(carving) technique provides information about the katı' technique documented in photographs made with leather product samples.

**Key Words:** *Turkish Decorative Book Arts, Carving (Kati') Technique, Leather Work.*

## 1. GİRİŞ

Bir eşyaya ya da esere daha güzel bir görünüm vermek, değerini artırmak amacına yönelik sanatların tümüne süsleme sanatları denmektedir. Süsleme isteğinin insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. İlk insanların kullandıkları eşyalarda, barındıkları mağaralarda bile süsleme öğelerine rastlandığı eski buluntu ve yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. İnsanlığın ilerlemesiyle süsleme de bir sanat durumuna gelmiş, çeşitlenmiş, bu alanda birçok materyal ve teknik kullanılır olmuştur.

Süsleme sanatlarına gündelik yaşamda kullandığımız hemen her tür eşyada, yapıların dışında ve içinde rastlamak olanaklıdır. Doğal olarak bunların yapıldığı maddeye göre süsleme öğeleri ve teknikleri de farklılık göstermektedir. Örneğin yapıların dış yüzeylerini süslemede taş, mermer, tuğla, demir, ahşap ya da betondan yararlanılır. İçte ise, yüzeyine göre ahşap, deri, mozaik, çini, resim, vitray, alçı, motif işleme ve boyama teknikleri kullanılır. Mobilya, halı, kilim, örtü vb. gibi ev eşyaları da doğrama, kakma, oyma, lake, dokuma, işleme teknikleri uygulanarak süslenir. Çanak çömlek, porselen, seramik gibi mutfak eşyaları, ev aksesuarları, mücevher ve takı gibi alanlarda süsleme sanatları yaygın olarak görülür. Daha çok doğu ülkelerine özgü yazı (hat sanatı), tezhip ve minyatür de önemli süsleme sanatlarıdır. Süsleme sanatları eskiden birer el sanatı durumundayken günümüzde çoğu, modern teknolojiler kullanan sanayilerde seri biçimde uygulanmaktadır.

Süsleme sanatları yüzyıllar boyu geleneksel Türk kültür ve sanatının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan süsleme sanatları, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde büyük önem kazanmış ve yüzyılların birikimi ile Cumhuriyet dönemine ulaşmıştır.

Türk kültüründe önemli bir yeri olduğu bilinen kitap sanatlarında çeşitli yapım ve süsleme tekniklerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan katı' tekniği özellikle kitap kapları ve süslemeleri içerisinde başlı başına bir yere sahiptir.

Katı' herhangi bir motif veya yazı örneğinin ince bir kâğıt veya deriden oyulması suretiyle meydana getirilen eserlere verilen addır. Bu süsleme dalının özellikle Türk kitap sanatları içerisinde yoğun olarak kullanıldığı gözlenmektedir.

Çeşitli metinlerde katı' sözcüğüne *kaat'ı*, *katığ*, *katia*, *kağıt*, *katıacı* vb. gibi değişik şekillerde rastlanmaktadır. Farsça'da *efşan*, Arapça'da ise *katı* olarak bilinen, sözlükte ise *kesmek* anlamına gelen katı', kâğıt veya deri üzerine çizilmiş yazı veya tezyini motifin özel bir keski ile oyularak başka bir zemin üzerine nişasta ve su ile hazırlanıp muhallebi adıyla

bilinen, özel bir yapıştırıcı ile yapıştırılması işlemidir. Bu işlemlerle uğraşanlara *efşanbür* veya *katta* adı verilir. Eski devirlerde *katia*, *katı'*, *kaati'* ve *katığ* olarak ifade edilen kâğıt oymacılığının en doğru yazılış şekli *katı'*dir. Üzerinde düz çizgi bulunan *a* harfi uzatılarak okunur ve kâğıt oyma işi yapılırken eskilerin kullandıkları *kalemtraş* veya *nevregen* yerine *kretuar* olarak adlandırdığımız yeni keskilere ve küçük kıvrık uçlu tırnak makasından yararlanır. Ebru, aherli ve renkli kâğıtlar ile origami ve trigami denilen ince kâğıtlar da bu sanatta kullanılan malzemeler arasındadır (Özsayiner 1995:14).

Asarcıklı ve Keskin (2002: 30) ince kâğıt ya da deri oymacılığı olan katı'yı oyma; kâğıt, karton, deri, parşömen, ağaç, metal, taş ve mermer gibi maddeler üzerine çizilen bir desenin özel kesici aletlerle biçimlendirilmesidir şeklinde belirtmektedir.

Mesara (1998: 14) İnce kâğıt oymacılığı isimli kitabında; "oyma tekniği, ahşap, alçı, heykel ve taş bezeme de çok kullanılan bir tekniktir. Dericilik alanında ise deri ciltlerin en karakteristik yüzey süslemesidir. Tıraşlanarak inceltilmiş derilerin dantel gibi oyularak cilt kapağının genellikle iç yüzeyindeki değişik renkli zemine yapıştırılması suretiyle yapılan ince, güzel fakat o nispette zahmetli bir bezeme tekniğidir ve eski kitap ciltlerinin iç veya üst kısımlarında bulunan deri oyma süslere "filigre" denilmektedir." şeklinde açıklamaktadır.

Katı' Kamusu Türk-i'de "katı': 1. Kesen, kateden, 2. Kısa kesen, hitam veren durduran" (Sami 2010: 603-604), oyma: 1. Oyma fiili oymak, 2.tahta, taş, kumaş vb. üzerine hak veya delik deşik kesmekle olunan ziynet, mermer oyması, saçak oymaları, örtünün etrafındaki oymalar" şeklinde ifade edilmiştir. (Sami 2010: 941).

Nurettin Rüştü Bingöl (1939:154) Eski Eserler Ansiklopedisinde katı' sanatından "ince ve zarif bir yazıyı en küçük bir işaretini bile bozmadan oyup çıkararak, diğer bir kâğıdın üzerine, istifine göre yapıştırıp yeni baştan bir levha teşkil etme sanatıdır. Oyulup çıkarılan "erkek" ve oyuk kalan yazı halindeki kısmına da "dişi" denmektedir diye yazmaktadır.

Celal Esad Arseven'in (1947:980) kaleminden Sanat Ansiklopedisi'nde şöyle geçmektedir: "Bir kâğıt veya deri üzerindeki yazıyı, motifi, bir kalemtraşla kesip çıkartarak içi oyulmuş olan parçayı veya çıkan parçayı diğer bir kâğıt, bir deri veya bir cam üzerine yapıştırmak suretiyle vücuda getirilen işler. Bu şekil kesilip çıkartıldığı vakit içleri boş kalan kâğıt kısmına dişi ve çıkan yazı ve şekle de erkek denir ki, bu erkek veya dişi şekiller ayrı ayrı bir satha yapıştırılarak muhtelif iki levha vücuda getirilebilir. Deriden yapılan kat'ı işleri de vardır. Gerek deriden ve gerek kâğıttan yapılan işlere mukatta denildiği gibi, bunları yapanlara katta (çoğulu kat'taan) denir."

Çeşitli tanımlardan da anlaşıldığı gibi oyma (katı') kâğıt, deri, ahşap vb. bir materyali oyup, çıkartarak aynı ya da farklı bir materyal üzerine yapıştırarak yapılan bir tekniktir.

Çıkarılan kalıp iç ve dış kalıp olarak desenlemede kullanılmaktadır.

Türklerin kâğıt ve deri oymacılığı olarak bilinen "katı" sanatını İslamiyet'ten önce buldukları coğrafyalarda kültürel birikimleri ile oluşturdukları ve İslamiyet'ten sonra ise Uzak Doğu etkilerini; İran, Arap ve Bizans etkileriyle sentezleyerek Osmanlı kültürü çatısı altında Avrupa'ya yaydıkları bildirilmekte ve Türk katı' sanatının bu uzun kültürel tarihi süreçte Türk süsleme sanatları içinde yerini aldığı belirtilmektedir.

Bugün Türkiye'deki ve çeşitli ülkelerdeki müzelerde yazma eserler ve albümlerin cilt kapaklarındaki deri oymalardan, cilt içi süslemelerinden veya kitap içinde özenle yapılmış oyma süslemelerden, katı' sanatının kendine özgü varlığını bütün dünyaya kabul ettirdiği bilinmektedir. Dünyada diğer kültürlerde kâğıt sanatlarının bazı örnekleri görülmektedir. Ancak bu tarz çalışmalar ve Türk katı' sanatının zengin kompozisyonları ve ince işçiliğinin arasındaki belirgin farklar açıkça gözlenmektedir.

Tarihi gelişimi içinde katı' sanatının ilk örneklerine deri kitap kaplarında ve kap içindeki süslemelerinde rastlanmaktadır. Daha sonra gelişen kitap süsleme sanatları içinde mukatta' yazı olarak, el yazması eserlerin içinde sayfa veya sayfa kenar süsü olarak, minyatür albümlerinde kenar süsü olarak görülmektedir. Yine katıa levhalarda, şiir albümlerinde ve dergilerde, hadis ve dua kitaplarında; sülüs, nesih ve nesta'lik oyma yazı olarak uygulandığı yurt içi ve yurt dışı müzeleri ile özel koleksiyonlardaki örneklerde görülmektedir.

Ayrıca kâğıt oyma hatların sayfa kenarlarındaki bordürler değişik oyma motifler ile süslenmiştir. Zaman içersinde gelişen yeni üsluptaki çalışmaların farklı örnekleri ise yazı çekmeceleri ve kutu üzerindeki oyma tabiat manzarası şeklindeki çalışmalardır (<http://www.klasikturksanatlarivakfi.com>, 2012).

Katı' sanatının gelişimi konusunda iki farklı görüş öne sürülmektedir. İlhan Ovalıoğlu (2007:7) "kâğıt ve deri oymacılığının, iki bin yıl önce Çin de doğduğu ve Orta Asya'da gelişerek Türk kültürüne yansıdığı" Kemal Çığ ise (1971:6) "Türk sanatkârlarının Çin sanatkârlarına önderlik ettiğini" açıklamaktadır.

Hun Türklerine ait M.Ö. II. ve III. yüzyıla tarihlenen Tüetka ve Pazırık Kurganlarında bulunan deriden oyularak yapılmış eyer kaşı süsleri, deriden ve keçeden yapılmış aplike süsler, deriden kesilmiş hayvan figürleri bu sanatın çok eski dönemlerden itibaren Türkler tarafından yapılmakta olduğunu, Çin ile yakın bulunmaları dolayısıyla da bu iki kültürün birbirinden etkilendiklerini düşündürmektedir (Fotoğraf 1,2).



Fotoğraf 1:Tüetka Kurganından çıkarılmış boynuzlu  
çıkarılmış horoz  
aslan deri oyma figür (www.hermitage museum.org)

Fotoğraf 2: Pazırık Kurganından  
deri oyma figür(www.hermitage  
museum.org)

Deri kitap kaplarının günümüze gelen ilk örneklerinin ise XIV. yüzyıl başlarında Türk Memlûklular döneminde görüldüğü belirtilmektedir (Çağman 1976: 22). Katı' sanatının temelleri kitap sanatlarına dayanmaktadır. Deri oymacılık sanatı, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kâğıt oymacılık sanatı olarak gelişmiştir. Yazılı kaynaklardan ve günümüze gelebilen örneklerden anlaşılacağı üzere XV. yüzyılda Timurlular döneminde, Afganistan topraklarında bulunan Herat da geliştiği düşünülmektedir (Çetintaş 2001: 77).

Oyma sanatı ile ilgili eserlerin en güzel örneklerinin XV. yüzyılda Osmanlı Döneminde yapıldığı ve Fatih Sultan Mehmet zamanında Saray Nakkaşhanesi Baş Ustası Baba Nakkaşın nezareti altında Sultanın özel kütüphanesi için hazırlanan oymalı eserlerde rastlanmaktadır. Kusursuz güzellikte ve çok zengin rumi kompozisyonlar içerisinde bugün şaheser olarak niteleyebileceğimiz oyma eserlerin yapıldığı görülmektedir. Ancak bunların ortak çalışmalar olması nedeniyle imzaları bulunmamakta ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Kanuni Sultan Süleyman, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Sultan II. Beyazıt dönemlerinde, padişahların sanata ve kültüre verdikleri değer sayesinde süsleme sanatları büyük önem kazanmıştır. Böylece XV. ve XVI. yüzyılda Katı' önemli sanat dallarında biri olarak tarih de yerini almıştır (Çığ 1972: 14).

Deri ile yapılan oymalarda, ciltlerin dış ve özellikle iç kapaklarında dantel şeklinde işlenmiştir. Rumiler, hatailer, buketler, güller, karanfiller ve çeşitli motifler, nakkaşlar tarafından stilize edilerek, büyük bir zevkle çizilmiş ve oyulmuş örnekleriyle, kitaplar ve albümlerde görülmektedir (Ülker 1994 :33) (Fotoğraf 3).

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere, çeşitli müze ve kütüphane koleksiyonlarında bu süsleme sanatının çok güzel örnekleri, özellikle kıymetli eserlerin deri cilt kapaklarında, murakkalarda ve levhalarda görülebilmektedir. Bu teknik günümüzde deri eşya ve aksesuarları yapımında yoğun olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 4).



Fotoğraf 3: Dişi oyma kalıp şeklinde sayfa (Ülker 1994)



Fotoğraf 4: Yazma cilt kapak içi kat'ı örneği 15.yy. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü no/4172a

XVII. yüzyılda ülkemize gelen, batılı seyyahların, satın alarak ülkelerine götördükleri albümler kanalıyla bu önemli sanat dalı Avrupa da tanınmıştır (Özsayiner 1995: 16). Türk kâğıt oymacılık sanatına bu yüzyılda büyük ilgi başlamıştır. Avrupalılar bir süre sonra Silhouette (gölge) adını verdikleri bu sanatta kendi tarzlarını yaratmışlardır. Halen kendi yaşantılarından sahneler yansıtan yalın kat oymalar yapmaktadırlar.

III. Ahmet döneminde, Katı' sanatı batı etkisinde kalmıştır. Lale devrinde manzara konusu işlenmeye başlamıştır. XVII. yüzyılda, katı' sanatı, vazo içinde çiçekler ve oyma talik yazılar ile gelişimini sürdürmüştür. Kitap süslemesindeki katı' geleneği, oldukça zahmetli olan deri oymacılığı XVIII. yüzyılda yerini yeni tekniklere bırakmıştır (Güler, Alparslan 2008:195). XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunun idari ve ekonomik çöküntüsü, sanatı da olumsuz etkilemiştir. XIX. yüzyılda ciddi hiçbir eser ortaya konulamamıştır (Mesara1998:17).

Zaman içerisinde çeşitli nedenlerle kaybolmaya yüz tutan katı' sanatı, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, hattat Necmettin Okyay, Sami Okyay gibi sanatçıların çabaları ile bu sanatın canlanmasında büyük rol oynamışlardır. Günümüzde ise Güzel Sanatlar, Mesleki Eğitim ve

Sanat ve Tasarım Fakültelerinin bazı ders programlarında seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Ankara Büyükşehir Belediyesi, T.B.M.M., Zerefşan Nakışhanesi, Milli Saraylar, Cerrahpaşa ve özel kurslarla toplumun ilgisini yeniden çekmek için çaba

harcanmaktadır.

## 2. Oyma (Katı') Tekniğinin Deri Ürünlerde Kullanımı

Günümüzde deri oyma (katı') sanatında, deriyi kesmede ve oymada kullanılan araçlar, ucu sivri, keskin kalem biçiminde bir bıçak olan kretuar ve sayacı bıçağı ile makastır. Deri olarak geçmişte ceylan, keçi, koyun ve sığır derileri kullanılmıştır. Günümüzde yapılan ürün çeşidine göre oyma tekniğinde ince deri ya da kösele kullanılmaktadır. Masa örtüsü, yastık, pano yapımı gibi işlerde ince deri tercih edilirken sandık, kutu kaplama vb. gibi ürünlerde de kösele kullanılmaktadır. Ayrıca yapılan ürünün niteliğine göre sertleştirmek ve oyma bıçağının deseni çizip zarar vermesini önlemek için desenin altına koymak amacıyla mukavva kullanılmaktadır.

Türk Katı' sanatında her türlü süsleyici motiften yararlanılmaktadır. Özellikle çiçekler, buketler, karmaşık rumi kompozisyonları en çok görülen örneklerdir.

Geçmişte eski örneklerini etiket, levha, çekmece, kitap süsleme ve kaplarında gördüğümüz oyma (katı') tekniğinin günümüz dericilik alanında ve dekoratif süs eşyalarında da yoğun olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Bu süsleme tekniği ile deri ürünlerinde çok güzel kompozisyonlar oluşturulabilmektedir.



Fotoğraf 5: Deri üzerine yapılmış dişi ve erkek oyma desenleri



Fotoğraf 6: Deri ile yapılmış oyma desen örnekleri

Bu tür süslemeler çanta, cüzdan, kemer, takı vb. gibi giyim aksesuarlarında, pano, yastık, minder, abajur, fotoğraf çerçevesi vb. gibi ev aksesuarlarında, anahtarlık, gözlük kılıfı, kemer, cüzdan, çanta vb. gibi eşyalarda uygulanır. Çoğu zaman diğer tekniklerle birlikte kullanılan oyma tekniği daha çok kabartma, kakma ve applike tekniği ile birlikte kullanılır. Sandık, kutu,



kitap kapları vb gibi ürünlerin yapımında deri ürünlerin yüzey süslemelerinde eğer yükseklik verilmek isteniyorsa oyup kesilerek hazırlanan desenin altına yerleştirilen mukavva, karton vb. gibi gereçler konarak yapıştırılır. Bir başka teknik ise belirlenen desene göre kesilip çıkartılan parçaların applike olarak yüzey süslemelerinde kullanılmasıdır (Fotoğraf 5-12).



Fotoğraf 7: Deri oyma tekniği ile yapılmış yastık

Fotoğraf 8. Oyma tekniği ile yapılmış tepsi



Fotoğraf 9: Katı' Deri pano (Sülüs Hat ile istif İhlas Suresi)



Fotoğraf 10: Katı' deri pano (rumi motifli vazo)

Fotoğraf 11. Katı' deri pano (buket çiçekli vazo)



Fotoğraf 12: Deri oyma kolye ve küpe örnekleri

### 3. SONUÇ

Türk dericilik sanatında çok önemli bir yere sahip olan deri ürünlerde özellikle Kuran-ı kerim ve kitap ciltlerinin süslemesinde kullanılan katı' (oyma) tekniği günümüzde de deri ve kâğıt üzerinde uygulanmaktadır. Katı' sanatının deri ürünlerinde kullanımını artırmak, günümüzde genç nesiller tarafından sürdürülmesini sağlamak, ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtmak ve yaşatmak açısından, yapılacak bilimsel ve sanatsal çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

### KAYNAKLAR

- ASARCIKLI Mehmet ve Hakan KESKİN (2002). Ahşap Süsleme Teknikleri, Ankara: Gazi kitapevi.
- ARSEVEN Celal Esat (1947). Sanat Ansiklopedisi II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BÜNGÜL, Rüştü Nurettin (1939). Eski Eserler Ansiklopedisi. Tercüman 1001 Eser, İstanbul.
- ÇETINTAŞ Vildan (2001). "Eyüplü Bir Sanatçı Derviş Hasan Eyübi", V. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğleri, s.76-79, İstanbul.
- ÇİĞ Kemal (1971). Türk Kitap Kapları, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- GÜLER Mediha ve Ebru ALPARSLAN. 2008. "Dericiliğin Tarihsel Gelişimi ve Katı' Tekniği İle Üretilen Bazı Ürünler". *I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları ve Uygulama Merkezi, s.192-197, Ankara.
- Katı'sanati (28.10.2011) 09.03.2012 tarihinde <http://www.klasikturksanatlarivakfi.com> adresinden erişildi.
- SAMİ Şemsettin (2010). Kamus-ı Türki.(Çeviren: Paşa Yavuzarslan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MESARA Gülbün (1998). Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- OVALIOĞLU İlhan (2007). Arşivin Rengi Osmanlı Belgelerinde Ebru ve Etiket, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ÖZEN Esiner Mine (1998). Türk Cilt Sanatı. İstanbul :Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZEN Esiner Mine (1987). "Yazma Eserlerde Deri". *Deri Leather Fashion Dergisi*, S.9, s.10-14.
- ÖZSAYINER Cihan Zübeyde (1995). "Kaati Hatlar". *Türkiyemiz Dergisi*, S.76, s.14-20.

Pazırık kurganları 09.03.2012 tarihinde <http://www.hermitage.org>. adresinden erişildi.

ÜLKER Mummer (1994). “Geleneksel Türk Sanatında Oyma Eserler”. *Türkiyemiz Dergisi*, S.73, s.32-38.